

BADIIY TARJIMADA MILLIY MADANIY O'ZIGA XOS SO'ZLAR TARJIMASI MUAMMOSI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.045>

Fazilat Xabibullayeva Xabibullo qizi

ORCID: 0009-0009-2974-7873

fazilatkhatabullaeva11@gmail.com

ToshDO'TAU

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida muhim ahamiyat kasb etgan milliy madaniy o'ziga xos so'zlar haqida mavjud adabiyotlar tahlil qilindi. Bunday so'zlar jahon, rus, o'zbek olimlari tomonidan qanday terminlar bilan atalishi, ularni tarjima jaroyonida qanday uzatish masalalari hamda ilgari surilgan tarjima strategiyalari ko'rib chiqildi. Jumladan, P. Nyumark, M. Beyker, J.F.Aixela, L.Venuti va boshqa olimlarning bu boradagi qarash va takliflari tahlilga tortildi

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, milliy-madaniy so'zlar, realiya, culture-specific items, lingvomadaniyat, milliy kolorit, tarjima strategiyalari, adekvatlik, ekvivalentlik, madaniyatlararo tarjima

THE PROBLEM OF TRANSLATION OF NATIONAL-CULTURAL SPECIFIC WORDS IN ARTISTIC TRANSLATION

Fazilat Xabibullayeva Xabibullo qizi

ORCID: 0009-0009-2974-7873

fazilatkhatabullaeva11@gmail.com

TSUULL

Abstract: This article analyzes the existing literature on national-cultural specific words, which have gained significant importance in the fields of linguistics, literary studies and translation studies. The terms by which such words are called by world, Russian, and Uzbek scholars, the issues of how to convey them in the translation process, and the translation strategies put forward are considered. In particular, the views and proposals of P. Newmark, M. Baker, J.F. Aixela, L. Venuti and other scholars on this issue are analyzed.

Keywords: literary translation, national-cultural words, reality, culture-specific items, linguoculture, national color, translation strategies, adequacy, equivalence, intercultural translation

Kirish

Badiiy tarjima bir tildagi matnni boshqa tilga koʻchirish bilan cheklanmaydigan, balki bir madaniy makonda shakllangan badiiy dunyoni boshqa madaniy makonda qayta ifodalashni nazarda tutadigan murakkab jarayondir. Ayniqsa, milliy-madaniy soʻzlar bilan bogʻliq birliklarni tarjima qilishda bu murakkablik yanada yaqqol namoyon boʻladi. Chunki bunday birliklar oddiy nominativ vosita emas, balki muayyan xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odati, ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlar tizimini oʻzida mujassam etgan madaniy belgilar hisoblanadi [1; 17; 29]. Shu sababli ularni tarjima qilishda faqat lugʻaviy moslik bilan chegaralanish mumkin emas.

Tarjimashunoslikda mazkur hodisani ifodalash uchun turli terminlar qoʻllanadi. P.Nyumark bunday birliklarni "cultural words"- madaniy soʻzlar sifatida talqin qiladi va ularni tarjima qilishda "translation procedures"- tarjima jarayonlari, "descriptive equivalent"- tasviriy ekvivalentlik hamda "functional equivalent"- funksional ekvivalentlik kabi usullarni muhim deb biladi [17; 18]. M. Beyker ularni word-level equivalence va non-equivalence masalalari doirasida koʻrib chiqadi [2]. J. F. Aixelá esa "culture-specific items"- madaniyatga xos soʻzlar terminini qoʻllab, madaniyatga xos birliklarni tarjima qilish strategiyalarini tizimlashtirishga urinadi [1]. Rus tarjima maktabida S. Vlahov va S. Florin realiya tushunchasini markazga qoʻyib, bunday birliklarning boshqa tilga toʻliq koʻchmasligi va aynan shu sababli alohida tarjima muammosini tugʻdirishini taʼkidlaydi [28]. Mazkur yondashuvlarning barchasi milliy-madaniy soʻzlarni tarjima qilish faqat til tizimlari orasidagi muvofiqlik masalasi emas, balki madaniyatlararo vositachilik muammosi sifatida koʻrsatadi.

Bu yoʻnalishdagi tadqiqotlar koʻpligiga qaramay, ularning nazariy asoslari bir xil emas. Ayrim tadqiqotlarda asosiy eʼtibor culture-specific items yoki realiyalarni tasniflashga qaratilsa [1; 16; 21], boshqalarida tarjima strategiyalari va oʻquvchi qabuliga taʼsir koʻproq yoritiladi [2; 13; 20]. L. Venuti tarjimada foreignization va domestication oʻrtasidagi qarama-qarshilikni markazga olib chiqadi [27]. C. Nord strategiya tanlashda matn maqsadi va auditoriya omilini hal qiluvchi mezon sifatida koʻrsatadi [20]. J. Haus esa tarjima sifatini baholash modelini ishlab chiqib, adekvatlikni koʻproq baholash parametrlari asosida talqin qiladi [11]. E. Nayda va C. Taber referensial hamda konnotativ maʼno farqiga urgʻu berib, tarjimada maʼno qatlamlarining turlicha koʻchishini tushuntiradi [19]. Shunday qilib, milliy-madaniy soʻzlarni tarjima qilish muammosi semantik, uslubiy, lingvomadaniy va pragmatik qatlamlar kesishgan nuqtada turadi.

Mavzuning dolzarbligi ham aynan shunda namoyon boʻladi. Bugungi globalashuv sharoitida badiiy tarjima milliy adabiyotlarni xalqaro maydonga olib

chiqishning muhim vositalaridan biriga aylangan [6; 14]. Biroq milliy-madaniy soʻzlar tarjimasida yuzaga keladigan yoʻqotishlar natijasida asarning milliy ruhi, tarixiy koloriti susayishi mumkin [17; 27; 29]. Badiiy matnda realiya, marosim, urf-odat, ijtimoiy unvon, tarixiy lavozim, diniy birlik, maishiy tushuncha va milliy obrazlar koʻpincha asarning estetik va semantik markaziy qatlamini shakllantiradi. Shu sababli ularning tarjimasi badiiy matnning adekvatligini belgilovchi muhim koʻrsatkichlardan biri hisoblanadi.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda mazkur masala boʻyicha tadqiqotlar koʻp boʻlsa-da, ular koʻpincha alohida yondashuvlar, tor misollar yoki maxsus tarjima holatlari bilan cheklanib qoladi [7; 16; 21]. Bir guruh ishlarda nazariy tushunchalar sharhlangan, boshqa tadqiqotlarda alohida strategiyalar yoki muayyan asarlar misolida "culture-specific references" tahlil qilingan [1; 7; 13; 16]. Ammo badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasi boʻyicha mavjud ilmiy qarashlarni yagona sharh maqola formatida tizimlashtirish, ularni nazariy maktablar, metodologik yondashuvlar va zamonaviy tendensiyalar nuqtayi nazaridan qiyosiy umumlashtirish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Ayniqsa, "realia", "culture-specific items", "cultural words", "culture-bound references" va "lingvomadaniy birlik" tushunchalarini bir ilmiy maydonda koʻrib chiqish, ularning tutash va farqli jihatlarini tizimli ravishda baholash ehtiyoji mavjud.

Mazkur ilmiy boʻshliq ushbu maqolaning zaruratini belgilaydi. Chunki mavjud tadqiqotlarni tizimli tahlil qilish orqali badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatishning asosiy nazariy asoslari, strategik modellari, bahsli nuqtalari va zamonaviy tendensiyalarini aniqroq koʻrsatish mumkin boʻladi. Bunday sharh bir tomondan tarjimashunoslikdagi mavjud bilimlarni tartibga soladi, ikkinchi tomondan esa keyingi tadqiqotlar uchun metodologik zamin yaratadi [3; 12; 26].

Mazkur maqolaning maqsadi badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish boʻyicha mavjud ilmiy yondashuvlar, strategiyalar va baholash mezonlarini tizimli ravishda tahlil qilishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, maqolada quyidagi vazifalar belgilandi: milliy-madaniy soʻz tushunchasining nazariy mohiyatini aniqlash; badiiy matndagi milliy-madaniy birliklarning funksiyalarini yoritish; ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy muammolarni koʻrsatish; tarjima strategiyalarini qiyosiy tahlil qilish; mavjud yondashuvlardagi qarama-qarshilik va umumiyliklarni aniqlash; hamda mazkur yoʻnalishdagi ilmiy boʻshliqlar va keyingi tadqiqot istiqbollari belgilash.

Shunday qilib, badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasi til, madaniyat va badiiy tafakkur birgaligida qaralishi lozim boʻlgan murakkab muammodir. Uni maqola formatida tizimlashtirish nafaqat mavjud nazariy qarashlarni umumlashtirish, balki tarjimashunoslikda milliy kolorit, lingvomadaniy moslik va adekvatlik masalalarini chuqurroq anglash uchun ham muhimdir.

Metod

Mazkur maqola badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasiga doir mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli saralash, tavsiflash, qiyoslash va umumlashtirish asosida tayyorlandi. Tadqiqot empirik material yigʻishga emas, balki avval chop etilgan ilmiy ishlarni nazariy va metodologik jihatdan tahlil qilishga qaratildi. Shu bois maqolada tavsifiy sharh, qiyosiy tahlil, tematik guruhlash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlilda tarjimashunoslikdagi tavsifiy yondashuv hamda nazariy yoʻnalishlarni qiyosiy koʻrib chiqish tamoyiliga tayanildi [14; 26].

Tanlab olingan adabiyotlar ustida tematik tahlil amalga oshirildi. Bunda barcha manbalar besh asosiy yoʻnalish boʻyicha guruhlashtirildi: 1) milliy-madaniy soʻzlar va realiyalar tushunchasining nazariy talqinlari; 2) badiiy matnda milliy-madaniy birliklarning funksiyasi; 3) tarjimada yuzaga keladigan asosiy muammolar; 4) tarjima strategiyalari va ularning tipologiyasi; 5) adekvatlik, oʻquvchi qabuliga taʼsir va zamonaviy tendensiyalar. Shundan soʻng manbalar qiyosiy ravishda tahlil qilinib, ular orasidagi umumiylik, farq, metodologik tafovut va qarama-qarshi pozitsiyalar ajratib koʻrsatildi.

Natija

Tahlil uchun tanlab olingan adabiyotlar badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasi bir necha oʻzaro bogʻliq, lekin metodologik jihatdan farqlanuvchi yoʻnalishlarda oʻrganilganini koʻrsatdi. Avvalo, tadqiqotlarda terminologik tafovut kuzatiladi. Ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda *cultural words*, *culture-specific items*, *culture-bound references* kabi terminlar faol qoʻllansa [1; 13; 17; 21], rus tarjima maktabida asosan *realiya* tushunchasi markaziy oʻrin egallaydi [28]. Lingvomadaniy yoʻnalishdagi ishlarda esa bunday birliklar *madaniy kod*, *konnotativ rang* va *kollektiv xotira* bilan bogʻliq til unsurlari sifatida talqin qilinadi [29]. Bu holat mavzu boʻyicha tadqiqotlar bir xil terminologik maydonda emas, balki turli nazariy maktablar va ilmiy anʼanalar doirasida rivojlanganini koʻrsatadi.

Milliy-madaniy soʻz tushunchasining asosiy talqinlari

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatdiki, milliy-madaniy soʻzlar koʻpincha oddiy leksik birlik sifatida emas, balki boshqa madaniyatga toʻliq koʻchishi qiyin boʻlgan madaniy-belgili birliklar sifatida talqin qilinadi. P. Nyumark ularni “cultural words” sifatida koʻrib, milliy, ijtimoiy va madaniy xususiyatga ega birliklarni tarjima qilishda alohida ehtiyotkorlik zarurligini koʻrsatadi [17; 18]. J. F. Aixelá culture-specific itemsni boshqa madaniyatga xos boʻlgan va tarjimada turli strategik qarorlarni talab qiladigan birliklar sifatida tavsiflaydi [1]. S. Vlahov va S. Florin esa realiyalarni muayyan xalq yoki davr hayotiga xos predmet, hodisa, institut va tushunchalar nomi sifatida tushuntiradi [28]. Demak, turli terminlar ishlatilgan

bo'lsa-da, ularning umumiy yadrosi bir xil: bunday birliklar boshqa tilga to'liq va yo'qotishsiz o'tmaydigan, kuchli milliy-madaniy komponentga ega unsurlardir.

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda milliy-madaniy so'zlar va realiyalar bir-biriga yaqin tushunchalar sifatida ishlatilsa [1; 28], boshqalarida ular kengroq culture-bound units tizimining tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi [13; 21]. Bu esa sharh qilingan adabiyotlarda terminologik bir xillik yetishmasligini ko'rsatadi. Natijada bir tadqiqotda "realiya" deb talqin qilingan birlik boshqa tadqiqotda "cultural word", uchinchi bir ishda esa "culture-specific reference" sifatida nomlanishi mumkin. Mazkur tafovut keyingi tadqiqotlarda yagona konseptual apparatni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Badiiy matnda milliy-madaniy birliklarning funksiyasi

Tahlil qilingan manbalarda milliy-madaniy so'zlarning badiiy matndagi vazifasi faqat nominativ emasligi deyarli umumiy fikr sifatida qayd etiladi. Ular asarda milliy kolorit yaratish, tarixiy va ijtimoiy muhitni tiklash, obrazlilikni kuchaytirish va muallifning estetik niyatini ifodalashda muhim rol o'ynaydi [4; 17; 24; 29]. Lingvomadaniy yondashuvga mansub ishlarda bunday birliklar muayyan xalqning kollektiv tajribasi va madaniy ssenariylari bilan bog'lanadi [29]. Rus tilshunosligi va lingvokulturologik ishlar esa ularning konnotativ rang, baholovchi semantika va madaniy xotira bilan aloqadorligini alohida ta'kidlaydi [7; 28]. Bu esa badiiy tarjimada mazkur birliklarni yo'qotish yoki soddalashtirish asarning faqat ma'nosiga emas, balki estetik ta'siriga ham zarar yetkazishini ko'rsatadi.

Shu nuqtada tadqiqotlarda ikki asosiy tendensiya kuzatiladi. Birinchi tendensiya milliy-madaniy so'zlarni asarning "milliy ruhi"ni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi [17; 27]. Ikkinchi tendensiya esa ularni o'quvchi qabuliga ta'sir qiluvchi, begonalik hissini kuchaytiruvchi yoki kamaytiruvchi pragmatik birliklar sifatida baholaydi [7; 13; 20]. Demak, badiiy matnda milliy-madaniy so'zlarning funksiyasi semantik, estetik va pragmatik qatlamlarning kesishgan nuqtasida joylashadi.

Tarjima strategiyalarining asosiy turlari

Sharh qilingan adabiyotlarda milliy-madaniy so'zlarni tarjima qilishda qo'llanadigan strategiyalar nisbatan ko'p bo'lsa-da, ularni bir necha asosiy guruhga ajratish mumkin. Eng ko'p uchraydiganlari: transliteratsiya yoki "retention"- saqlash, tavsifiy tarjima, funksional ekvivalent, umumlashtirish, izoh, almashtirish va kombinatsiyalangan usullardir [1; 2; 16; 17; 21; 28]. P. Nyumark "functional equivalent", "descriptive equivalent" va "notes"- izoh kabi proceduresni alohida ko'rsatadi [17]. Aixelá "preservation"-saqlash va "substitution"- almashtirish kabi strategiyalarni bir-biridan farqlaydi [1]. J. Pedersen esa "retention"- saqlash, "specification", "direct translation"- to'g'ridan-to'g'ri tarjima, "generalization"- umumiyashtirish, "substitution"- almashtirish va "omission"- tushirib qoldirish kabi kategoriyalarni taklif etadi [21]. Bu tasniflarning o'zaro farqli bo'lishiga qaramay,

ularning asosida bir xil muammo yotadi: tarjimon milliy-madaniy xoslikni saqlaydimi yoki o'quvchi uchun qulaylikni kuchaytiradimi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, strategiyalar orasida mutlaq ustun turadigan yagona usul yo'q. Transliteratsiya yoki retention milliy shaklni saqlaydi, biroq o'quvchi uchun murakkablik tug'dirishi mumkin [1; 28]. Tavsifiy tarjima ma'noni aniqroq ochadi, ammo milliy rangni susaytiradi [17]. Funktsional ekvivalent o'qish ravonligini kuchaytiradi, lekin tarixiy va madaniy xoslikni toraytirishi ehtimoli mavjud [2; 17]. Izoh madaniy bo'shliqni to'ldiradi, ammo badiiy oqimni sekinlashtirishi mumkin [13]. Natijada ko'plab tadqiqotlarda kombinatsiyalangan yondashuv amaliy jihatdan samaraliroq variant sifatida namoyon bo'ladi, ayniqsa badiiy va tarixiy matnlarda [1; 17; 21].

Nazariy maktablar va metodologik farqlar

Adabiyotlar sharhi milliy-madaniy so'zlar tarjimasi bo'yicha tadqiqotlarni shartli ravishda to'rt asosiy yo'nalishga ajratish imkonini berdi. Birinchi yo'nalish - lingvistik va leksik-semantik yondashuv bo'lib, unda asosiy e'tibor ma'no, ekvivalentlik va leksik moslikka qaratiladi [2; 5; 19]. Ikkinchi yo'nalish - realiyaviy va culture-specific yondashuv bo'lib, u milliy-madaniy birliklarning boshqa madaniyatga ko'chmas tabiati va ularni tarjima qilish strategiyalariga urg'u beradi [1; 16; 21; 28]. Uchinchi yo'nalish - lingvomadaniy va hermenevtik yondashuv bo'lib, unda madaniy kod, konnotativ rang, kollektiv xotira va o'quvchi qabuliga alohida e'tibor beriladi [13; 24; 29]. To'rtinchi yo'nalish - funktsional va maqsadga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u tarjima strategiyasini matn maqsadi va auditoriya bilan bog'laydi [20; 27].

Bu maktablar o'rtasidagi farq, avvalo, "tarjimada nimani saqlash kerak?" degan savolga berilgan javoblarda namoyon bo'ladi. Lingvistik yondashuv ma'noni saqlashni markazga qo'ysa [2; 19], culture-specific yondashuvlar milliy xoslikni uzatishga intiladi [1; 28]. Venuti kabi tadqiqotchilar esa madaniy farqni ko'rinadigan qilishni nazariy prinsip darajasiga ko'taradi [27]. Nord singari funktsionalistlar esa strategiya tanlovini matn maqsadi bilan bog'laydi [20]. Shunday qilib, sharh natijalari bitta mavzu atrofida bir-birini to'ldiruvchi, lekin ba'zan o'zaro bahsli nazariy pozitsiyalar mavjudligini ko'rsatdi.

Tadqiqotlardagi asosiy qarama-qarshiliklar

Natijalar bo'limida aniqlangan eng muhim qarama-qarshiliklardan biri - milliy koloritni saqlash va o'quvchi uchun tushunarliklikni ta'minlash o'rtasidagi ziddiyatdir. Bir qator tadqiqotchilar milliy-madaniy so'zlarning asl shaklini saqlash yoki foreignizing yondashuvni afzal ko'rishadi [1; 27; 28]. Boshqa guruh tadqiqotlar esa qabul qiluvchi o'quvchi uchun ravonlik va anglash qulayligini ustun qo'yadi [2; 17; 20]. Bu qarama-qarshilik amalda ham, nazariyada ham markaziy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Sharh qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, har ikki pozitsiya

oʻzicha asosli, lekin ularning qoʻllanish doirasi matn turi, janr, maqsad va auditoriyaga qarab oʻzgaradi.

Ikkinchi qarama-qarshilik terminologik masalada namoyon boʻladi. "Realia", "culture-specific item", "culture-bound reference", "cultural word" va "lingvomadaniy birlik" tushunchalari koʻpincha bir-biriga yaqin maʼnoda ishlatiladi, ammo ularning hajmi va qoʻllanish sohasi har doim ham bir xil emas [1; 16; 17; 21; 28]. Bu esa tadqiqot natijalarini qiyoslashni murakkablashtiradi. Uchinchi qarama-qarshilik esa tarjima strategiyalarini baholash mezonlarida koʻrinadi: ayrim ishlarda asosiy mezon semantik aniqlik boʻlsa [2; 19], boshqalarida estetik taʼsir yoki madaniy moslik muhimroq deb olinadi [13; 27; 29].

Zamonaviy tendensiyalar

Tahlil qilingan yangi davr adabiyotlarida uchta asosiy tendensiya ajralib turdi. Birinchi tendensiya - milliy-madaniy soʻzlar tarjimasini sof leksik muammo emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya hodisasi sifatida koʻrishdir [6; 12; 24]. Ikkinchi tendensiya - strategiyalarni qatʼiy ikki-uch usul bilan emas, balki kontekstga bogʻliq moslashuvchan tizim sifatida talqin qilishdir [1; 20; 21]. Uchinchi tendensiya - oʻquvchi qabulini va tarjimaning pragmatik samarasini tobora koʻproq hisobga olishdir [7; 13; 27]. Bu esa review qilingan adabiyotlarda milliy-madaniy soʻzlar tarjimasini boʻyicha tadqiqotlar nazariy jihatdan koʻproq integrativ xarakter kasb etayotganini koʻrsatadi.

Umuman olganda, natijalar shuni koʻrsatdiki, badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasi tarjimashunoslikning bir nechta nazariy maktablari kesishgan nuqtada rivojlangan. Tadqiqotlarda terminologik farqlar, strategik tafovutlar va baholash mezonlaridagi xilma-xillikka qaramay, bitta umumiy xulosa mavjud: milliy-madaniy birliklarni tarjima qilishda semantik maʼno, milliy kolorit, lingvomadaniy moslik va oʻquvchi qabulining birgalikda hisobga olinishi zarur.

Muhokama

Adabiyotlar tahlili natijalari badiiy tarjimada milliy-madaniy soʻzlarni uzatish masalasi tarjimashunoslikda mustaqil, koʻp qatlamli va metodologik jihatdan murakkab yoʻnalish sifatida shakllanganini koʻrsatdi. Sharh qilingan manbalarda bu masala turli terminlar va nazariy pozitsiyalar orqali yoritilgan boʻlsa-da, ularning barchasini birlashtiruvchi umumiy nuqta mavjud: milliy-madaniy birliklar tarjimasini oddiy leksik moslik emas, balki semantik, uslubiy, lingvomadaniy va pragmatik muvozanatni taqozo etadi [1; 2; 17; 20; 28]. Shu jihatdan mazkur soha tarjima nazariyasining chekka emas, balki markaziy muammolaridan biri sifatida namoyon boʻladi.

Sharh qilingan tadqiqotlar asosida aytish mumkinki, milliy-madaniy soʻzlar tarjimasini boʻyicha ilmiy yondashuvlar uch asosiy markaz atrofida jamlanadi. Birinchi markaz - maʼno va ekvivalentlik masalasi boʻlib, bunda tarjima natijasining lingvistik

va semantik aniqligi ustuvor ko'riladi [2; 5; 19]. Ikkinchi markaz - madaniy xoslikni saqlash masalasi bo'lib, unda realiya, culture-specific item yoki cultural wordning milliy komponenti asosiy tadqiqot obyekti sifatida qaraladi [1; 17; 28]. Uchinchi markaz esa o'quvchi qabuliga yo'naltirilgan pragmatik-funksional tanlov bilan bog'liq bo'lib, bunda tarjima strategiyasi matn maqsadi, auditoriya ehtiyoji va kommunikativ vazifa bilan bog'lanadi [20; 27]. Bu uch markazning mavjudligi milliy-madaniy so'zlar tarjimasini bir tomonlama yondashuv bilan tushuntirib bo'lmashligini anglatadi.

Mavjud yondashuvlarning kuchli tomoni shundaki, ular muammoning turli qatlamlarini ochib beradi. Masalan, Nyumark va Beyker ishlari tarjimada ma'no va ekvivalentlik masalalarini aniqlik bilan ko'rsatadi; Aixelá hamda Vlahov-Florin realiya va "culture-specific items" tarjimasidagi strategik tanlovlarni tizimlashtirishga yordam beradi; Venuti va Nord esa strategiya tanlashni madaniy va funksional omillar bilan bog'laydi [1; 2; 17; 20; 27; 28]. Biroq ushbu yondashuvlarning zaif tomoni ham bor: ular ko'pincha bir-birini to'ldirsa-da, har doim yagona mezoniy modelga birlashmaydi. Natijada bitta tadqiqotda ma'no saqlanishi ustuvor deb qaralsa, boshqa birida madaniy farqni saqlash yoki o'quvchi uchun ravonlik afzal deb topiladi.

Shu yerda sharh qilingan adabiyotlarning eng muhim qarama-qarshiliklaridan biri yuzaga chiqadi: milliy koloritni saqlash va tushunarliklikni ta'minlash o'rtasidagi ziddiyat. Foreignizatsiya (foreynizatsiya) yondashuvlar asl shaklni, tarixiy farqni va begonalik hissini saqlashni afzal ko'radi [27; 28]. Domestikatsiya (domestikatsiya) yoki funksional moslashtirishga moyil yondashuvlar esa matnni qabul qiluvchi o'quvchi uchun yaqinlashtirishni ustun qo'yadi [2; 17; 20]. Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatdiki, bu ikki yo'nalishdan birini mutlaq ustun deb baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Aksincha, ularning samaradorligi matn turi, janr, maqsad va o'quvchi auditoriyasiga bog'liq holda o'zgaradi. Demak, ushbu qarama-qarshilikni "to'g'ri/noto'g'ri" shaklida emas, balki "qaysi vaziyatda qaysi biri maqsadga muvofiq" degan savol asosida hal qilish lozim.

Ikkinchi muhim muammo - terminologik tarqoqlikdir. Adabiyotlarda *realia*, *culture-specific item*, *cultural word*, *culture-bound reference*, *lingvomadaniy birlik* kabi atamalar bir-biriga juda yaqin ma'noda ishlatiladi, ammo ularning hajmi, qamrovi va tadqiqiy qo'llanilishi har doim ham bir xil emas [1; 16; 17; 21; 28]. Bu holat nazariy umumlashtirishni qiyinlashtiradi. Chunki bir tadqiqotda realiya deb talqin qilingan birlik boshqa bir ishda "culture-specific item" yoki "cultural word" doirasida baholanishi mumkin.

Sharh natijalari yana bir muhim holatni ko'rsatdi: mavjud tadqiqotlarda milliy-madaniy so'zlarni tarjima qilish strategiyalarining tasnifi anchagina ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni baholash mezonlari yetarli darajada bir xillashmagan. Aixelá,

Pedersen, Nyumark va Beyker singari olimlar strategiyalarni tasniflaydi, ammo qaysi strategiya qaysi sharoitda adekvat natija berishini baholash mezonlari barcha ishlarda bir xil emas [1; 2; 17; 21]. Haus va Nayda-Taber tarjima sifati, referensial hamda konnotativ ma'no masalalariga yondashsalar-da, milliy-madaniy so'zlarga xos maxsus baholash modeli aniq ishlab chiqilmagan [8; 19]. Demak, strategiya tipologiyasi mavjud, ammo strategiya samaradorligini baholashda hali umumiy, integrativ tizim to'liq shakllanmagan.

Bunday vaziyat ilmiy bo'shliqning mavjudligini ko'rsatadi. Birinchidan, milliy-madaniy so'zlarni tarjima qilish bo'yicha ko'plab ishlar alohida muallif, janr yoki bitta til juftligiga bag'ishlangan bo'lib, umumlashtiruvchi nazariy sharhlar nisbatan kam [7; 13; 16]. Ikkinchidan, sharh qilingan adabiyotlarning muhim qismi Yevropa tillari va g'arbiy tarjima tajribasiga tayanadi; sharq tillari, turkiy madaniy kontekst va post-sovet til juftliklari nisbatan kamroq qamrab olingan [6; 30]. Uchinchidan, o'zbek tarjimashunosligida milliy-madaniy birliklar masalasi bo'yicha nazariy tayanchlar mavjud bo'lsa-da, ularni xalqaro tarjimashunoslikdagi culture-specific items, realia va cultural transfer nazariyalari bilan tizimli bog'lash hali yetarli darajada amalga oshirilmagan [8; 15; 22].

Shu bilan birga, zamonaviy tendensiyalar mazkur sohaning integrativ xarakter kasb etayotganini ko'rsatadi. Avvalgi tadqiqotlarda milliy-madaniy so'zlar asosan leksik-semantik muammo sifatida ko'rilgan bo'lsa, yangi ishlarda ular madaniyatlararo kommunikatsiya, o'quvchi resepsiyasi, tarjima etikasi, postkolonial pozitsiya va tarjimaning ideologik funksiyasi bilan bog'liq holda talqin qilinmoqda [6; 24; 27; 30]. Bu esa milliy-madaniy birliklar tarjimasida lingvistik muammo sifatida emas, balki kengroq gumanitar tadqiqotlar maydonida ko'rish zarurligini ko'rsatadi. Ayniqsa, postkolonial va madaniy tarjima nazariyalari bunday birliklar tarjimasida "kimning madaniyati markazda qoladi?" degan savolni ham dolzarb qilib qo'yadi [24; 30].

Adabiyotlar asosida umumlashtirilgan eng muhim xulosalardan biri shuki, badiiy tarjimada milliy-madaniy so'zlarni uzatish bo'yicha universal bitta strategiya mavjud emas. Ushbu fikr sharh qilingan manbalarda bevosita yoki bilvosita tasdiqlanadi [1; 2; 17; 20; 21; 28]. Biroq bundan "har qanday strategiya teng darajada maqbul" degan xulosa kelib chiqmaydi. Aksincha, natijalar shuni ko'rsatadiki, strategiya tanlashda kamida to'rtta omil birgalikda hisobga olinishi kerak: birlikning semantik yuki, uning milliy-madaniy xosligi, badiiy matndagi uslubiy vazifasi va qabul qiluvchi auditoriya. Ana shu to'rt omilni bir tizimda ko'ra olish keyingi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lishi mumkin.

Keyingi tadqiqot istiqbollari ham aynan shu yerda namoyon bo'ladi. Avvalo, milliy-madaniy so'zlar tarjimasiga doir terminlar va tushunchalarni birlashtiruvchi integrativ nazariy model zarur. Ikkinchidan, tarjima strategiyalarini

baholash uchun milliy kolorit, ma'no saqlanishi, lingvomadaniy moslik va o'quvchi qabulini birlashtiruvchi ko'p mezonli baholash tizimi ishlab chiqilishi lozim. Uchinchidan, sharq tillari, turkiy adabiyot va o'zbek tarjimashunosligi materiallari asosida xalqaro nazariyalarni boyituvchi qiyosiy tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud. To'rtinchidan, kelajakda badiiy tarjimada milliy-madaniy so'zlarni uzatish masalasini nafaqat matnshunoslik va tarjimashunoslik, balki reseptiv estetika, kognitiv lingvistika va raqamli gumanitar tadqiqotlar bilan bog'lash istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi.

Demak, sharh qilingan adabiyotlar badiiy tarjimada milliy-madaniy so'zlarni uzatish muammosi hali yakuniga yetgan, to'liq bir xillashgan ilmiy yo'nalish emasligini ko'rsatdi. Aksincha, bu soha turli nazariy maktablar, strategik qarashlar va metodologik yondashuvlar o'zaro to'qnashadigan faol ilmiy maydon bo'lib qolmoqda. Shu sababli mazkur sharh maqola natijalari ushbu muammoni yanada tizimli tushunish va keyingi izlanishlar uchun aniq yo'nalishlarni belgilashga xizmat qiladi.

Xulosa

Badiiy tarjimada milliy-madaniy so'zlarni uzatish masalasi tarjimashunoslikning murakkab va ko'p qatlamli muammolaridan biri ekanligi aniqlandi. Bunday birliklar oddiy leksik vosita emas, balki muayyan xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odati, ijtimoiy munosabatlari, qadriyatlar tizimi va madaniy xotirasini o'zida mujassam etgan til unsurlari sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli ularni tarjima qilishda faqat lug'aviy moslikka tayanish yetarli emas.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, milliy-madaniy so'zlarni ifodalash uchun ilmiy adabiyotlarda turli terminlar qo'llanadi va bu holat mazkur yo'nalishning nazariy jihatdan to'liq bir xillashmaganini ko'rsatadi. Biroq terminologik tafovutlarga qaramay, barcha yondashuvlarni birlashtiruvchi asosiy nuqta shundaki, milliy-madaniy birliklar tarjimada semantik, uslubiy, lingvomadaniy va pragmatik qarorlarni birgalikda talab qiladi.

Sharh natijalari milliy-madaniy so'zlarning badiiy matndagi vazifasi faqat nominativ emasligini ko'rsatdi. Ular asarda milliy kolorit yaratadi, tarixiy va madaniy muhitni tiklaydi, obrazlilikni kuchaytiradi hamda muallifning estetik niyatini ifodalashda faol ishtirok etadi. Demak, ularni tarjima qilishdagi har qanday yo'qotish badiiy matnning faqat ma'nosiga emas, balki uning estetik va madaniy ta'siriga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maqolada tahlil qilingan ilmiy yondashuvlar milliy-madaniy so'zlarni tarjima qilishda qo'llanadigan asosiy strategiyalar transliteratsiya, tavsifiy tarjima, funksional ekvivalent, izoh, umumlashtirish, almashtirish va kombinatsiyalangan usullar ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga, barcha holatlar uchun mos tushadigan yagona universal strategiya mavjud emasligi aniqlandi. Strategiya tanlash birlikning semantik yuki,

milliy-madaniy xosligi, badiiy matndagi vazifasi va o'quvchi auditoriyasining xususiyatiga bog'liq holda amalga oshirilishi kerak.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shundaki, milliy-madaniy so'zlarni tarjima qilishdagi markaziy muammo milliy koloritni saqlash va o'quvchi uchun tushunarlikni ta'minlash o'rtasidagi muvozanatda namoyon bo'ladi. Bir tomondan, asl madaniy rangni haddan tashqari soddalashtirish asarning milliy ruhini zaiflashtiradi; ikkinchi tomondan, ortiqcha begonalik o'quvchi qabulini murakkablashtiradi. Demak, adekvat tarjima aynan shu ikki tomon o'rtasidagi muvozanatli tanlov natijasida yuzaga keladi.

Maqolamiz davomida ushbu yo'nalishda hali mavjud bo'lgan ilmiy bo'shliqlar ham aniqlandi. Xususan, milliy-madaniy birliklarga oid terminlarni yagona konseptual model asosida tizimlashtirish, tarjima strategiyalarini baholash uchun ko'p mezonli integrativ tizim ishlab chiqish va sharq tillari hamda turkiy madaniy kontekst materiallari asosida qiyosiy tadqiqotlarni kengaytirish zarurligi ma'lum bo'ldi. Bu esa mazkur sohaning hali ham faol rivojlanayotgan ilmiy maydon ekanini tasdiqlaydi.

Umuman, badiiy tarjimada milliy-madaniy so'zlarni uzatish masalasi til va madaniyat birligi asosida ko'rilishi lozim bo'lgan muhim ilmiy muammo hisoblanadi. Uni muvaffaqiyatli hal etish uchun tarjimon semantik aniqlik, milliy kolorit, lingvomadaniy moslik, uslubiy funktsiya va o'quvchi qabulini bir butun tizim sifatida hisobga olishi zarur. Aynan shu yondashuv badiiy tarjimaning adekvatligini ta'minlashning eng muhim shartlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Aixelá, J. F. Culture-Specific Items in Translation // Álvarez, R., Vidal, M. C.-A. (eds.). *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters, 1996. P. 52-78.
- [2] Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London; New York: Routledge, 1992. 304 p.
- [3] Bassnett, S. *Translation Studies*. London: Methuen, 1980. 159 p.
- [4] Bassnett, S., Lefevere, A. (eds.). *Translation, History and Culture*. London: Cassell, 1995. 133 p.
- [5] Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press, 1965. 103 p.
- [6] Cronin, M. *Translation and Globalization*. London; New York: Routledge, 2003. 197 p.
- [7] Davies, E. E. A Goblin or a Dirty Nose? The Treatment of Culture-Specific References in Translations of the Harry Potter Books // *The Translator*. 2003. Vol. 9, No. 1. P. 65-100.
- [8] G'afurov, I. *Tarjima nazariyasi*. Toshkent: Tafakkur-bo'stoni, 2012. 213 b.

- [9] Hatim, B., Mason, I. *Discourse and the Translator*. London: Longman, 1990.
- [10] Hermans, T. *Translation in Systems: Descriptive and Systemic Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome, 1999.
- [11] House, J. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1997. 207 p.
- [12] Katan, D. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome, 1999. 271 p.
- [13] Leppihalme, R. *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 241 p.
- [14] Munday, J. *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. London; New York: Routledge, 2001. 222 p.
- [15] Musayev, Q. *Tarjima nazariyasi asoslari*. Toshkent, 2005.
- [16] Nedergaard-Larsen, B. Culture-bound Problems in Subtitling // *Perspectives*. 1993. Vol. 1, No. 2. P. 207-240.
- [17] Newmark, P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International, 1988. 292 p.
- [18] Newmark, P. *About Translation*. Clevedon: Multilingual Matters, 1991.
- [19] Nida, E. A., Taber, C. R. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill, 1969. 220 p.
- [20] Nord, C. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome, 1997.
- [21] Pedersen, J. *Subtitling Norms for Television: An Exploration Focussing on Extralinguistic Cultural References*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.
- [22] Sattorov, T. Q., Oltiyev, T. *Tarjima nazariyasi*. Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012. 216 b.
- [23] Shuttleworth, M., Cowie, M. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester: St. Jerome, 1997. 233 p.
- [24] Simon, S. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London; New York: Routledge, 1996. 195 p.
- [25] Snell-Hornby, M. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.
- [26] Toury, G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins, 1995. 311 p.
- [27] Venuti, L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London; New York: Routledge, 1995.
- [28] Vlahov, S., Florin, S. *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1980. 340 s.

[29] Wierzbicka, A. *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York: Oxford University Press, 1997. 317 p.

[30] Tymoczko, M. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome, 1999